

Galeria Dziedzictwo

Tamara Sztyma

Galeria *Dziedzictwo* jest poświęcona kulturowemu dorobkowi polskich Żydów i ich wkładowi w rozwój cywilizacji polskiej, żydowskiej i światowej. Chcemy przypomnieć ludzi, których dokonania stały się dziedzictwem kolejnych pokoleń i nas dzisiaj. Chcemy pokazać ich niezwykle biografie, w których odbicie znajduje wiele burzliwych wydarzeń historycznych. Jednocześnie chcemy też spojrzeć na sylwetki tych osób w świetle ich żydowsko-polskich korzeni i pokazać, jak wpłynęły one niekiedy na ich życiowe wybory i inspiracje.

Przez wieki ziemie polskie były siedzibą największej diaspory żydowskiej. To tutaj, w epoce późno-średniowiecznej i nowożytnej, kształtowały się zręby kultury i tradycji aszkenazyjskiej. Od końca XVIII wieku, wraz z postępującą emancypacją, coraz więcej Żydów wychodziło poza świat tradycji, uczestnicząc w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym swojego otoczenia. Niektóre dziedziny stawały się im szczególnie bliskie – mieli do nich łatwiejszy dostęp niż do innych, bądź wybierali je kierując się wyniesionymi z żydowskiej kultury wartościami. Zdarzało się również, iż do dziedzin, którymi się zajmowali, wnosili nową, wywodzącą się z żydowskiej tradycji perspektywę.

Taką wyniesioną z żydowskiej tradycji wartością było na przykład silne zakorzenie w kulturze pisanej i szacunek dla nauki, wynikające z wiodącej roli pisma i studiowania w judaizmie. Inną wartością ukształtowaną przez stulecia życia w diasporze była idea wspólnotowości i dobroczynności, jak też mesjanistyczno-kabalistyczna idea naprawy świata (*tikkun olam*). W końcu XIX i w XX wieku wielu Żydów angażowało się w ruchy i ideologie rewolucyjne, reformatorskie i awangardowe, mające na celu zmienianie rzeczywistości, często – mające charakter utopii, jak np. socjalizm, komunizm, psychoanaliza, sztuka awangardowa, różne idee i działania wpisujące się w nurt neohumanizmu i uniwersalizmu. To zainteresowanie wynikało do pewnego stopnia z historycznych doświadczeń Żydów jako społeczności przez wieki wykluczanej, znajdującej się na podrzędnej pozycji.

W XIX i XX wieku dość znaczny był udział akulturującej się i asymilującej żydowskiej burżuazji w rozwoju gospodarki kapitalistycznej i przemysłu na ziemiach polskich. Trudności gospodarcze i rosnąca niechęć względem Żydów w okresie od 1881 roku do I wojny światowej zapoczątkowały falę masowej emigracji, głównie do Stanów Zjednoczonych, gdzie część polskich Żydów zrobiła wielkie kariery. Będąc mniejszością lub imigrantami – innymi słowy – „przybyszami” z innej kultury, pragnącymi znaleźć miejsce w społeczeństwie i zdobyć uznanie otoczenia, Żydzi często angażowali się w nowe, rodzące się dopiero branże przemysłu, biznesu czy sztuki. Szczególnie dużą rolę odegrali na przełomie XIX i XX wieku w tworzeniu nowoczesnej kultury masowej – fotografii, kinematografii, przemysłu gramofonowego, muzyki popularnej – w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych.

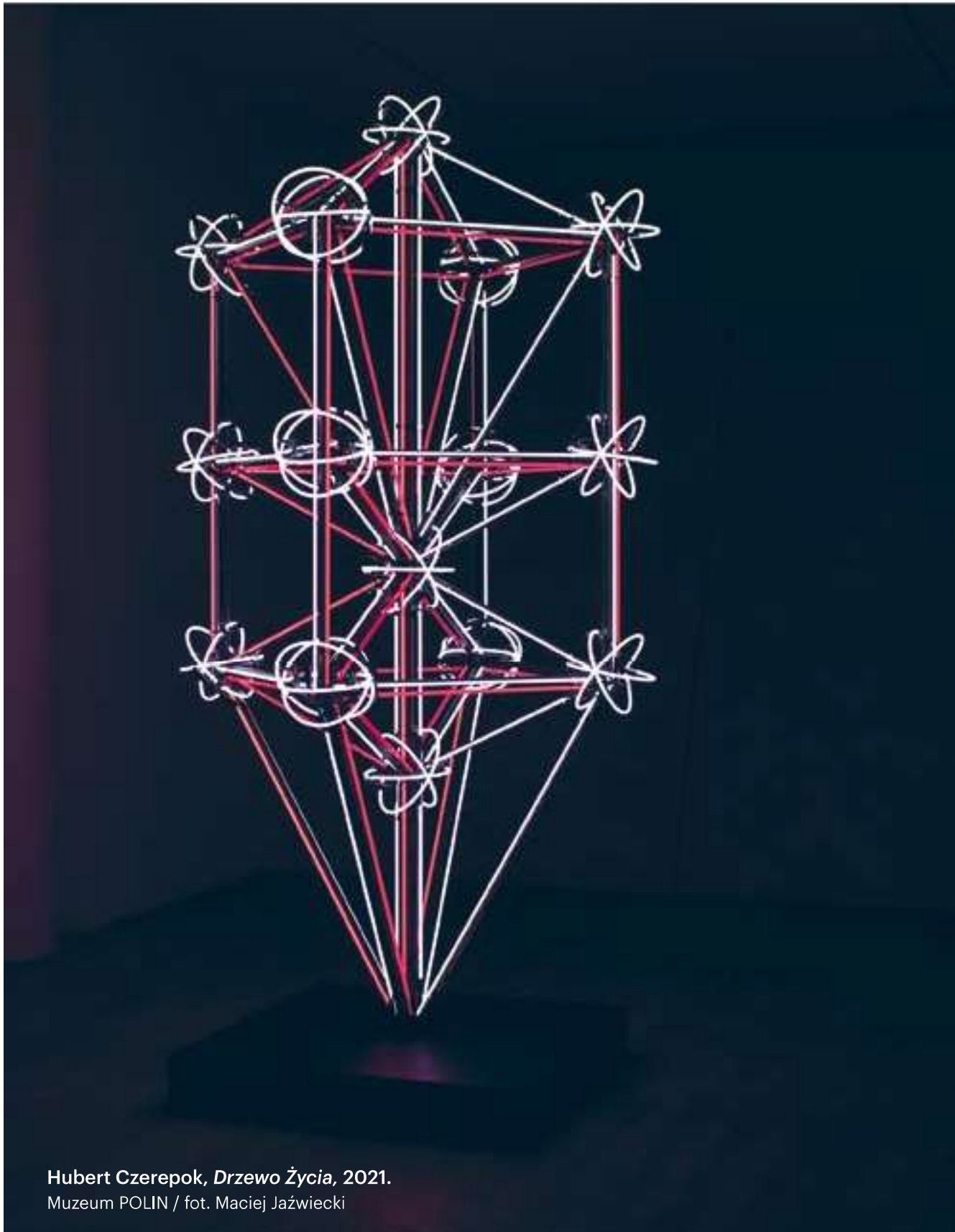
Żydzi w XIX i XX wieku nie tylko asymilowali się do otoczenia, ale też tworzyli nowe definicje żydowskiej tożsamości, odpowiadające wyzwaniom nowoczesnego świata. W końcu XIX wieku zaczął się rozwijać żydowski ruch narodowy – w wersji syjonizmu i nacjonalizmu diaspory – a wraz z nim nowe formy aktywności społecznej, badania nad historią i kulturą żydowską; zaczęły się tworzyć żydowskie partie polityczne oraz nowoczesna żydowska kultura – literatura, nauka, muzyka, teatr, sztuka. Polscy Żydzi mieli znaczny udział w pisaniu tego nowego rozdziału żydowskiej historii, zarówno w Polsce jak i w miejscach, do których emigrowali, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i Izraelu.

Do zaprezentowania w galerii *Dziedzictwo* wybraliśmy 26 postaci, reprezentujących różne obszary twórczości i działalności – sztukę, literaturę, muzykę, film, teatr, nauki ścisłe i humanistyczne, prawo, edukację, ekonomię, politykę, których dorobek jest ważny dla cywilizacji światowej, polskiej lub żydowskiej. Ich zestawione razem biografie ukazują szerokie spektrum dziedzin i obszarów życia, w których zaznaczyli swą obecność polscy Żydzi oraz różnorodność życiowych losów i relacji z żydowskim światem. Wszyscy bohaterowie są polskimi Żydami w tym sensie, iż urodzili się i na ogół wychowali się w Polsce lub na ziemiach polskich, w żydowskich rodzinach. Wielu z nich porzuciło świat tradycji, niektórzy również wyjechali z Polski, jednak fakt wychowania w świecie polsko-żydowskich wartości nie pozostawał bez wpływu na ich życiowe wybory.

Mamy nadzieję, że nasi goście i czytelnicy docenią, że ta konstelacja bohaterów, rozpatrywana jako całość, tworzy zbiorowy portret polskich Żydów, w całej jego różnorodności, widziany poprzez życie i osiągnięcia jednostek, które są jednocześnie wyjątkowe i reprezentatywne. Tym kierowaliśmy się, podejmując trudną decyzję, kogo umieścić w galerii *Dziedzictwo*, zakładając jednocześnie, że niniejsza publikacja pozwoli poszerzyć to grono.

DWUDZIESTU SZEŚCIU BOHATERÓW GALERII DZIEDZICTWO:

- **Julian Tuwim**, jeden z najbardziej uznanych twórców współczesnej polskiej poezji, który połączył twórczy potencjał języka i poetykę paradoksów codzienności z refleksją nad kondycją współczesnego człowieka;
- **Ischok Baszewis Singer**, laureat Nagrody Nobla, który w swoich powieściach napisanych w języku jidysz, ale przetłumaczonych na wiele języków, przywołuje świat polsko-żydowskich miast i miasteczek;
- **Szmuel Josef Agnon**, laureat Nagrody Nobla, twórca współczesnej literatury hebrajskiej, w której spotykają się świat jego rodzinnego miasta Buczacza i nowe osadnictwo w Ziemi Izraela;

Hubert Czerepok, *Drzewo Życia*, 2021.
Muzeum POLIN / fot. Maciej Jaźwiecki

- **Bruno Schulz**, który połączył literaturę i sztukę oraz uczynił świat Drohobycza, swojego prowincjonalnego miasta rodzinnego, mitycznym centrum swojego artystycznego mikrokosmosu;
- **Henryk Berlewi**, jeden z założycieli żydowskiej i polskiej międzywojennej awangardy i pionier nowoczesnej typografii;
- **Alina Szapocznikow**, której wysoce osobista twórczość, na styku ciała, pamięci i traumy, wyznaczyła nowy kierunek we współczesnej rzeźbie;
- **Ida Kamińska**, nestorka sceny jidysz jako aktorka, reżyserka i kierowniczką teatru przed i po Zagładzie;
- **Arnold Szyfman**, założyciel współczesnego polskiego teatru jako reżyser, dramaturg i twórca instytucji;
- **Samuel Goldwyn**, producent filmowy, jeden z pionierów Hollywood;
- **Aleksander Ford**, jedna z kluczowych postaci w polskiej kinematografii XX wieku i twórca kultowego filmu *Krzyżacy*;
- **Henryk Wars**, lubiany kompozytor muzyki kabaretowej i filmowej, którego przeboje pamiętane są do dziś, zarówno w Polsce jak i w Stanach Zjednoczonych;
- **Artur Rubinstein**, pianista-wirtuoz, uważany za największego interpretatora Chopina swojej epoki;
- **Bronisław Huberman**, wybitny skrzypek, który w 1936 roku założył Symfoniczną Orkiestrę Palestyny (prekursorkę Filharmonii Izraelskiej) i tym samym pomógł wielu muzykom uciec z Europy w przededniu Zagłady;
- **Dawid Ben Gurion**, działacz syjonistyczny, pierwszy premier Izraela, który podpisał deklarację o utworzeniu państwa Izrael 14 maja 1948 roku;
- **Róża Luksemburg**, działaczka polskiego i niemieckiego ruchu socjalistycznego, zwolenniczka demokracji i rewolucji proletariackiej, która zapłaciła życiem za swoje zaangażowanie w ruch rewolucyjny;
- **Marek Edelman**, członek żydowskiej partii socjalistycznej Bund, jeden z przywódców powstania w getcie warszawskim, po wojnie – wybitny kardiolog, w ostatnich dekadach życia aktywny w polskiej opozycji demokratycznej;
- **Ludwik Zamenhof**, który stworzył język międzynarodowy esperanto, kierując się utopijną ideą uniwersalnej ludzkości;
- **Janusz Korczak**, pedagog, pediatra i pisarz, założyciel żydowskich i katolickich domów dziecka, twórca nowoczesnej pedagogiki wspierającej autonomię i prawa dziecka;
- **Sara Szenirer**, twórczyni sieci pionierskich szkół Bejs Jakow, które zrewolucjonizowały edukację ortodoksyjnych dziewcząt żydowskich, i które do dziś istnieją w Europie, Ameryce Północnej, Izraelu i Afryce Południowej;
- **Abraham Stern**, genialny matematyk i wynalazca, działający w XVIII i XIX wieku, pierwszy Żyd przyjęty do Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk;
- **Helena Deutsch**, uczennica Zygmunta Freuda, współzałożycielka wiedeńskiego Instytutu Psychoanalitycznego, pionierka w badaniach nad psychologią kobietą;
- **Mojżesz Schorr**, rabin, historyk, poseł na Sejm II RP, współzałożyciel Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie, jeden z animatorów żydowskiego życia w Polsce w latach międzywojennych;
- **Józef Rotblat**, fizyk jądrowy, który pracował nad bombą atomową, ale porzucił ten projekt i poświęcił się badaniom nad niszczycielskimi skutkami promieniowania, i który otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla za swoje poparcie dla rozbrojenia jądrowego;

- **Rafał Lemkin**, prawnik, twórca pojęcia ludobójstwo i współautor Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, ostatecznie uchwalonej w 1948 roku;
- **Leopold Kronenberg**, przedsiębiorca, przemysłowiec, bankier i filantrop, działający w świecie polskim i żydowskim w XIX wieku;
- **Helena Rubinstein**, przedsiębiorczyni, która stworzyła jedno z pierwszych wielkich imperiów kosmetycznych na świecie, rewolucjonizując ideę piękna, kolekcjonerka sztuki.

Gdy przyglądamy się bliżej tym wybranym indywidualnym biografiami wybitnych polskich Żydów i Żydówek, można dostrzec ich wielkie zróżnicowanie. W ich losach odbija się bogate i złożone doświadczenie żydowskie XIX i XX wieku – akulturacja, asymilacja, emigracja, akces do tworzenia nowych ruchów politycznych, artystycznych, intelektualnych, kultury popularnej, rozwój nowoczesnej kultury żydowskiej. Ich biografie rozgrywały się często na styku wielu kultur, cechowało je otwarcie na świat, łączenie wyniesionej z rodzinnego środowiska tradycji z przyswajaniem nowych wartości i nabywaniem nowych umiejętności. Życiorysy większości z zaprezentowanych postaci rozgrywały się w wielu krajach, na wielu kontynentach, co wiązało się z burzliwymi wydarzeniami dziejowymi, ale też z ich dużą mobilnością, podróżami naukowymi, zawodowymi, emigracją zarobkową, wojenną lub polityczną.

Tę dynamikę, otwarcie i światowość bohaterów symbolizuje w galerii *Dziedzictwo* monumentalna grafika ścienna, przedstawiająca mapę. Zostały na niej uwzględnione miejsca, w których rozgrywały się losy przywoływanych w galerii postaci. Są to zarówno duże polskie miasta – Warszawa, Łódź, Kraków, Lwów, Białystok – główne areny polskiego, żydowskiego i polsko-żydowskiego życia, jak i prowincjonalne miejscowości, będące miejscami urodzin niektórych bohaterów. Są tam europejskie stolice – Wiedeń, Berlin, Londyn czy Paryż – główne ośrodki uniwersyteckie lub artystyczne, są też miasta dawnego Imperium Rosyjskiego, z którym ziemie polskie były silniej związane w okresie zaborów, a także miejscowości w byłym Związku Radzieckim czy w jeszcze odleglejszych częściach Azji, gdzie niektórych spośród bohaterów rzuciły wojenne losy. Są wreszcie miasta leżące na innych kontynentach, do których bohaterów prowadziły emigracyjne losy związane wojną, karierą, poszukiwaniem nowych życiowych dróg: Jerozolima, Tel Awiw, Nowy Jork, Buenos Aires, Melbourne. Miejscowości te połączone siatką linii – „ścieżek życia” – tworzą dynamiczny diagram, który jest jednym z przewodnich symboli w galerii *Dziedzictwo*. W wysświetlonym na sąsiedniej ścianie filmie poświęconym bohaterom galerii, diagram ten przemienia się w konstelację gwiazd na niebie. Symbolizują one ludzkie życia i ludzkie indywidualne, wyjątkowe losy.

Przy tworzeniu galerii *Dziedzictwo* było dla nas szczególnie ważne, aby widzowie mogli sami ocenić znaczenie przedstawionych w niej postaci, zapoznając się z ich dorobkiem, często rozpoznając rzeczy, które znają z codziennego życia. Dlatego na dotykowych ekranach w galerii przygotowaliśmy interaktywne prezentacje, poświęcone biografiami oraz dorobkowi wybranych przez nas 26 bohaterów. Można tam przeczytać fragmenty utworów literackich, obejrzeć dzieła sztuki czy fragmenty filmów i sztuk teatralnych, posłuchać utworów muzycznych. Można też przeczytać lub posłuchać, jak bohaterowie opowiadają sami o swoim życiu i twórczości. Zapraszamy do fascynującej podróży przez miejsca i czasy oraz spotkania „twarzą w twarz” z interesującym człowiekiem. Prezentując biografie wybitnych polskich Żydów i Żydówek pragniemy również zaakcentować indywidualizm każdej z postaci – jej dążeń i życiowych wyborów. W przypadku każdej z tych osób bowiem korzenie, środowisko, losowe zdarzenia

oraz indywidualne wybory i predyspozycje tworzyły unikalną konstelację, jedyny w swoim rodzaju mikrokosmos.

Chcielibyśmy, aby losy wybitnych polskich Żydów stały się dowodem na to, że można pokonywać ograniczenia, że warto dążyć do celu, brać odpowiedzialność za życie swoje i innych. Pragniemy, aby ta dedykowana osiągnięciom ludzi przeszłości przestrzeń stanowiła zachętę i inspirację dla współczesnych i skłaniała do zastanowienia się nad wartościami, które warto chronić. Tym samym pragniemy zachęcić widzów do refleksji nad własnym życiem: jakie są moje korzenie? Co wywarło na mnie wpływ? Do czego dążę? O co walczę? Jakie są moje marzenia?

To uniwersalne przesłanie wyraża również zainstalowana w centrum galerii rzeźba zatytułowana *Drzewo życia*, stworzona przez Huberta Czerepoka. Artystę, szukającego metafory ujmującej dziedzictwo polskich Żydów w sensie zarazem uniwersalnym i żydowskim, zbiorowym i indywidualnym – zainspirowała symbolika kabalistycznego Drzewa Życia, zbudowanego z *sefir*, czyli boskich mocy konstytuujących świat. Wykonał on lśniąca, neonową konstrukcję nawiązującą do tego kabalistycznego symbolu, nadając jednocześnie dziesięciu sferycznym *sefirom* nowe znaczenie – w jego rzeźbie mają one symbolizować obszary, w których realizuje się myśl i działalność człowieka, np. sztuki piękne, literatura, kino i teatr, muzyka, nauka, polityka, gospodarka, prawo, edukacja, i które stanowią fundament naszej cywilizacji. Dziedziny te rozwijają się dzięki pojedynczym ludziom – ich ciężkiej pracy, pasji, konsekwencji i wytrwałości w dążeniu do celu, otwartości i odwadze w pokonywaniu przeszkód; są one obszarami realizacji ich pasji, marzeń i potrzeb. Filozofia Kabały nauczała, że studiując boskie prawa i czyniąc dobro, jednostki mogą wznieść się na wyższy poziom człowieczeństwa oraz naprawiać świat – w rzeźbie Czerepoka to twórczość i działalność ludzka pokazane są jako sposób realizacji człowieczeństwa a zarazem – akt o charakterze uniwersalnym, przekładający się na korzyści innych ludzi i „utrzymujący” działanie świata.